

У статті аналізуються мікротопоніми Ямпільщини, утворені семантичним, морфологічним, морфолого-синтаксичним, лексико-синтаксичним способами словотвору. Досліджено їх структуру, виявлено дериваційні особливості.

Ключові слова: топонім, мікротопонім, онім.

The microtoponyms of the Yampilshchina, formed by the semantic, morphological, morphological-syntactic, lexico-syntactical means of word formation, are explored in this article. Their structure is studied, derivation features are found out.

Key words: toponym, microtoponym, onym.

Юлія Богданова
(Дніпропетровськ)

УДК 811.161.2'373.23

ІНШОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В АНТРОПОНІМІ БЕРДЯНЩИНИ

Прізвищева лексика української мови в глобальному розумінні лінгвістично ще не осмислена через відсутність повного (або відносно повного) словника прізвищ. Оскільки укладання такого словника – справа складна, то ономастику обмежено регіональними аспектами. І в цьому форматі є значні здобутки. Плідно досліджуються не лише старожитні регіони (західноукраїнські), але й новожитні, зокрема прізвища українського Степу, див. праці В. Д. Познанської [9], Т. В. Марталогі [5], В. О. Горпинича [1], І. А. Корнієнко [2], І. І. Ільченко [3], Ю. М. Новікової [6], Н. Ю. Булави [7], Р. М. Падалки [8] та ін. Усі вони ґрунтовно розглядають лексико-семантичну базу та морфемну будову українських прізвищ певного регіону. Але в усіх регіонах степових говірок, крім українських, побутують і активно функціонують прізвища російського, грецького, болгарського, тюркського, вірменського, польського, єврейського походження тощо. Вони є невід'ємною частиною загальноукраїнського антропонікону й необхідними так само, як і українські. Іншомовні прізвища рідко потрапляють у сферу уваги ономастів [10; 1; 2]. Крім того, що здебільшого іншомовні прізвища (особливо російські, болгарські) з відомих причин не виокремлюються, а розглядаються в єдиній прізвищевій масі регіону. Дається взнаки і той факт, що дослідження будуються не на повному матеріалі або на матеріалі, дібраному за певною системною сіткою, а на матеріалі частковому, який не презентує рівномірно весь регіон. Враховуючи ці лінгвістичні недоліки, ставимо в цій статті мету: 1) виокремити як самостійний об'єкт дослідження іншомовні прізвища, наразі вірменського й турецького походження; 2) залучити до аналізу повний матеріал Бердянського регіону, зібраний і опублікований В. О. Горпиничем [1]; 3) описати їхню семантичну та формантну будову, поширеність та вживаність в говірках регіону; 4) виявити ознаки їх розпізнання та структурно-семантичні зміни, викликані впливом українськомовного середовища.

Вірменські прізвища. Вірменська людність в Україні з'явилася давно шляхом індивідуальної міграції в пошуках родючих земель. Мігрували здебільшого окремі сім'ї або невелика група сімей. Люди реєструвалися в місцевих російськомовних або україномовних канцеляріях, називаючи свої, вірменські імена чи прізвиська, які фактично в новому мовному середовищі ставали прізвищами [2, с. 287, 288]. Частина мігрантів уже має батьківські прізвища вірменського характеру. Випадків ідентифікації вірменського населення прізвищами українського чи російського походження на Бердянщині не зафіксовано. За нашими джерелами, у Бердянському районі побутують такі вірменські прізвища: *Авакян* – 3 прізвищанти в с. Осипенко; *Авер'янов*: 10 прізвищантів у Червонопільській сільраді, 5 – в с. Осипенко, 1 – в с. Новопетрівське; *Аве(і)тесян* – 3 прізвищанти в с. Новопетрівське, 1 – в Андріївській селищній раді; *Аджем'ян* – 1 в с. Старопетрівка; *Акоп'ян* – 1 в с. Осипенко; *Арутюнян* – 1 в с. Полоузівка; *Аракелян* – 5 в с. Новотроїцьке; *Бабаян* – 3 в с. Осипенко; *Бадалян* – 1 в с. Новопетрівка; *Баграм'ян* – 9 в с. Долинське; *Багдасарян* – 1 в с. Старопетрівка; *Босканян* – 1 в с. Новопетрівка; *Газар'ян* – 6 в с. Дмитрівка; *Гезелян* – 2 в

с. Берестове; *Гаспар'ян* – 2 в с. Старопетрівка, 4 в с. Осипенко; *Георгішан* – 4 у с. Луначарське; *Григорян* – 1 в с. Трояни, 6 – в с. Осипенко, 9 в с. Долинське; *Гукасян* – 1 в с. Дмитрівка; *Дордолан* – 1 в с. Дмитрівка; *Єнокян* – 3 в с. Долинське; *Кардіян* – 2 в с. Берестове; *Князян* – 1 в с. Новотроїцьке; *Маркар'ян* – 1 в с. Старопетрівка; *Мелкум'ян* – 2 в с. Берестове, 7 – у с. Червонопільській сільраді; *Муріян* – 1 в с. Долинське; *Мунтян* – 1 в с. Андріївській селищній раді; *Нуріджаян* – 2 в с. Новотроїцьке; *Погосян* – 2 в с. Осипенко; *Прутян* – 1 в с. Трояни; *Сапян* – 2 в с. Червонопільській сільраді; *Саргасян* – 3 в с. Осипенко; *Саустян* – 2 в с. Червонопільській сільраді; *Севаст'янов(а)* – 2 в с. Червонопільській сільраді, 2 – в с. Андріївській селищній раді; *Степанян* – 7 в с. Осипенко, 2 в с. Дмитрівка; *Татевосян* – 2 в с. Дмитрівка; *Торосян* – 1 в с. Осипенко; *Туманян* – 1 в с. Новопетрівка; *Унгур'ян* – 2 в с. Берестове.

Вірменське походження цих прізвищ ми визначали за двома ознаками: 1) наявність наприкінці прізвища суфікса *-ан(-ян)*, очевидно, у значенні «особа»: *Акоп'ян*, *Газар'ян*; 2) наявність в основі прізвища в препозиції перед суфіксом *-ан(-ян)* сонорних [р], [л], [м], [н], [j] та звуків [к], [п], [с], [т], [з]: *Газар'ян* (7 прикладів), *Аракелян* (4), *Аджем'ян* (3), *Бабаян* (6), *Авакян* (2), *Акоп'ян* (2), *Аветисян* (6), *Прутян* (3), *Князян* (1). Вони дають можливість відрізнити вірменські прізвища від подібних структур іншого походження, хоч не завжди. Подекуди вірменське походження прізвищ цими ознаками аргументуються непереконливо (*Князян*, *Прутян*, *Мунтян*). На Бердянщині побутує 38 вірменських прізвищ, які ідентифікують 123 прізвищантів. Картографічний аспект висвітлює такі явища: 1) вірменські прізвища побутують не в усіх поселеннях Бердянщини – вони є в Андріївській селищній раді (4), у селах Берестове (6), Дмитрівка (12), Долинське (27), Луначарське (4), Новопетрівка (7), Новотроїцьке (8), Осипенко (28), Петрівка (1), Старопетрівка (5), Трояни (2), Червонопільська сільрада (19); 2) вірменських прізвищ немає в селах Андрівка, Карла Маркса, Калайтанівка, Глодове, Куликівське, Миколаївка; 3) найпоширеніші в селах Осипенко, Долинка, Дмитрівка та Червонопільській сільраді; 4) поодинокі в Полоузівці та Троянах; 5) вірмени зазвичай не поселялися в тих селах, де проживали болгарські біженці (у селах Андрівка, Полоузівка, Трояни, Софіївка); 6) на відміну від болгар, які селилися на Бердянщині, здебільшого окремими селами, вірменські жителі не утворювали окремих сіл, а селилися окремими сім'ями серед місцевого люду.

В умовах українськомовного середовища у вірменських прізвищах істотні структурно-семантичні зміни, які затушували б національний менталітет, не відбуваються. Оскільки морфемно-звуковий склад фіналей вірменських прізвищ тотожний з українськими (голосний + приголосний морфа *-ак*), то вони легко пристосовуються до граматичної системи української мови й починають відмінюватися за зразком іменника чоловічого роду, скориставшись системою іменникових флексій української мови. Проте незначні зміни відбуваються: а) у вірменських прізвищах формант *-ян* після кінцевих приголосних [п], [р], [м] в українській мові набуває роздільної вимови, яка на письмі позначається апострофом (*Газар'ян*, *Акоп'ян*, *Аджем'ян*); б) окремі вірменські прізвища під впливом російської мови заживають формант *-ов* (*Авер'янов*); в) у прізвищах з'являються українські графеми [і], [є]: *Єнокян*, *Кардіян*, *Муріян*; г) окремі вірменські антропоніми при трансформації в російські чи українські прізвища можуть втрачати морф *-ан (-ян)* (*Арутюнян* рос. *Арутюнова*, *Аветисян* рос. *Аветисов*), зберігаючи свій менталь. Семантики вірменських прізвищ українське поселення Бердянщини не розуміє. Справжнього походження своїх прізвищ не знають і самі вірменські власники. Але незалежно від цього вірменські прізвища успішно виконують свою ідентифікуючу функцію. Якщо називають прізвище *Авакян*, то всі жителі села Осипенко (вірмени, українці, росіяни, євреї) достеменно знають, про кого йде мова. Незнання семантики своїх і чужих прізвищ ні українцям, ні росіянам, ні вірменам не заважає успішному спілкуванню. Звичайно, етимологія вірменських прізвищ в умовах українськомовного чи російськомовного середовища легко забувається, вивітрюється. Але ці зміни не є перешкодою вірменським чи українським прізвищам для виконання своєї ідентифікуючої функції. Вірменські прізвища побутують і в інших регіонах України,

наприклад на Дніпропетровщині І. А. Корнієнко нараховувала їх 150 [2, с. 142]. Із 37, що наводяться в її книзі, лише чотири (*Аракелян, Авітесян, Авакян, Арутюнян*) побутує на Бердянщині і тому є міжрегіональними. Останні 24 не вживаються на Дніпропетровщині.

Турецькі прізвища. Якщо вірменські прізвища в українській антропоніміці Бердянщини прийшли безпосередньо з вірменської мови, то турецькі – через посередництво болгарської. Болгари, поселившись в Бердянському районі, послуговувалися тими прізвищами, які вони мали до переїзду і які почали формуватися у своїй материнській болгарській мові ще до 1878 р., тобто до Визволення. А оскільки Болгарія була під Османською навалою кілька століть, то в болгарську мову з турецької ввійшла велика частина активної лексики, яка проникла в усі сфери болгарської культури та побуту, болгарського життя взагалі, а також у сферу власних назв. Турецькими словами називали й географічні об'єкти, і конкретні предмети побуту, і абстрактні поняття, і професії, і ремесла, і рослини, і тварини, і навіть людей. Тому цілком природно в період офіційного ідентифікування населення елементи турецької мови масово ввійшли в основу болгарських прізвищ і певну частину їх отуречили.

В українськомовному прізвищеконі (термін В. О. Горпинича) Бердянщини побутує три категорії прізвищ із турецькими елементами. Перша категорія – прізвища, звуковий комплекс яких повністю за походженням є турецьким: *Кочанжи* «особа, що вирощує кукурудзу», «кукурудзовод» [1, с. 44], *Арабаджи* «извожчик», «тележник» [1, с. 29], *Терзі* «швець» [1, с. 142]. Друга категорія – прізвища, корінь і агентивний суфікс яких турецькі, а прізвищевий формант (-ов, -ин, -ски) болгарський: *Бояджиєв* (боя – тур. «краска», -джи- – тур. суф. лица, -ев – болг. формант прізвища) [1, с. 100], *Кочеджієв* (коче – тур. «коза», -сужи- – тур. суф. лица, -ев болг. формант прізвища) [1, с. 123], *Абаджия* (аба – тур. «сукно» -джи- – тур. суф. лица, -я – болг. флексія) [1, с. 71]. Третя категорія – прізвища з болгарським коренем і болгарським формантом, а з турецьким суфіксом особи: *Брацило* (болг. корінь *брат*, тур. суф. особи -ил-, болг. флексія -о) [1, с. 106]; *Грабчилєв* (болг. корінь *граб* «горб», болг. суф. особи -ч-, тур. суф. особи -ил-, болг. прізвищевий формант -ев) [1, с. 35]; *Чердаклиєв* (болг. *чердак*-, тур. суф. особи -лий-, болг. формант -ев) [1, с. 59].

До отуречених відносимо прізвища за двома ознаками: 1) наявність в основі болгарських прізвищ турецьких суфіксів -ил-, -лий-, -джи-, -чи- та інш.); 2) наявність у болгарських прізвищах турецьких коренів. На цій підставі до отуречених відносимо такі прізвища, що побутують на Бердянщині: *Арабаджи* – 3 в с. Луначарське; *Бакарджиєв* – 15 в с. Андрівка, 3 в с. Трояни; *Бахчеванжи* – 2 в Андріївській селищній раді; *Бащеванжи* – 1 в с. Луначарське; *Бороджаєв* – 2 в с. Трояни; *Бузаджи* – 1 в Андріївській селищній раді; *Буруджієв* – 1 в с. Осипенко, 1 в с. Полоузівка; *Гр'бчилєв* – 19 в с. Андрівка, 3 в с. Трояни, 4 в с. Дмитрівка, 1 в Андріївській селищній раді; *Каманчи* – 5 в с. Долинське; *Качанжи* – 8 в с. Андрівка, 3 в Андріївській селищній раді; *Кечеджи* – 1 в Червонопільській сільраді; *Кочанджи* – 2 в с. Андрівка; *Мутовчи* – 3 в с. Долинське; *Мухаметкалиєв* – 1 в Андріївській селищній раді; *Нуріджаян* – 2 в с. Новотроїцьке; *Оруджев* – 1 в с. Дмитрівка; *Падурі* – 3 в Андріївській селищній раді; *Падурі* – 2 в с. Осипенко; *Падуре* – 1 в Андріївській селищній раді; *Тактаджиєв* – 4 в с. Миколаївка; *Тахтаулов* – 1 в с. Новотроїцьке, 1 в с. Осипенко; *Хаджалов* – 1 в Андріївській селищній раді, 1 в с. Луначарське; *Хаджинов* – 1 в Андріївській селищній раді, 1 в с. Куликівське; *Сахарджи* – 4 в с. Осипенко; *Чердаклиєв* – 10 в с. Дмитрівка, 3 в с. Андрівка, 76 в с. Трояни; *Чилиби* – 3 в Червонопільській сільраді. Усього 26 прізвищ і 200 прізвищантів. Отуречені прізвища на Бердянщині найбільш зосереджені в селах, де проживають болгари: Трояни (84 прізвищанти), Андрівка (47), Андріївська селищна рада (22). В українських селах їх менше: в Дмитрівці – 15, у Долинському – 11, в Осипенко 8. Поодинокі тургизовані прізвища зустрічаються в українських селах Куликівське (1), Новотроїцьке (3), Миколаївка (3). А в шести українських селах їх зовсім немає: Берестове, Карла Маркса, Калайтанівка, Глодове, Новотроїцьке, Старопетрівка.

У цьому відношенні інтерес викликає село Полоузівка. За складом населення воно болгарське, засноване в 1861 р. Зберігся список його землевласників станом на 1872 р.

[1, с. 25], де значаться прізвища та імена 79 жителів. З них лише чотири особи мали отуречене прізвище *Буруджиев*. Так збереглося й до 2006 р. (через 150 років). З тією тільки різницею, що залишився лише один прізвищант [1, с. 23, 25].

Наш матеріал дає можливість виокремити три способи отуречення болгарських прізвищ: 1) лексико-семантичний спосіб – це залучення до творення болгарських прізвищ турецьких слів, семантика яких відображає турецьку картину світу, без будь-яких структурних змін; у таких прізвищах все з турецької мови – і корінь, і суфікс, і формант (*Арабаджи* [араб-адж-и] «извозчик», «тележник») [1, с. 29]; 2) коренево-суфіксальний спосіб – це використання турецьких лише коренів та суфіксів при творенні болгарських прізвищ за допомогою болгарських формантів *-ов, -ев, -ски* (*Бакарджиев* [тур. *бакар* «медь» + *джи* + *-ев*] «медник») [1, с. 29]; 3) суфіксальний спосіб – використання турецьких суфіксів при творенні болгарських прізвищ від болгарських основ за допомогою болгарських прізвищевих формантів (*Братилов* [болг. *брот* + *ил* (тур. суфікс особи) + *-ов*]) [1, с. 105].

Турецькі прізвищеві назви Бердянщини акліматизовувалися двічі. Уперше в болгарському мовному середовищі, удруге – у складі болгарських еквівалентів в українському мовному середовищі. При цьому вони: а) поступово втрачали свою допрізвищеву семантику, асоціюючись зі схожими російськими чи українськими словами (*Хаджинов* – з рос. *ходить*, *Сахарджи* – з рос. *сахар*); б) міняли звуки о/у, и/е, о/а (Падурі/Падуре, Бузаджи/Бозаджи); в) спрощували звукосполюку *-ндж-* в звукосполюку *-нж-* (*Кочанджи* > *Кочанжи*), *-ндж-* в *-дж-* (*Бурунджиев* > *Буруджиев*); г) набували здатності в українському тексті вступати в семантичні зв'язки з українськими словами; д) допускали валентні зв'язки турецьких морфем (*-ил-, -лин-, -дж-*) з українськими (ширше слов'янськими) морфемами: *Брат-ил-о*, *Черзак-лий-ев*, *Ору-дж-ев*; е) допускали заміну турецьких фонографем українськими: *Арабаджи* > *Арабаджі*, *Мутовчи* > *Мутовчі*. Це з одного боку. А з іншого, – оберігаючи турецькомовні елементи, не допускали структурних змін і породжували в українській мові певні новації. Кінцевий звук *-и-* в турецьких прізвищах не усікався, не випадав, і тому в українській мові: а) зростала кількість невідмінюваних іменників, оскільки в тексті в непрямих відмінках турецьке *-и-* не змінювалось українськими закінченнями; формувався новий тип словотвірних іменникових основ: якщо раніше поширеною у відіменниковому словотворі була основа на приголосний, то тепер з'явилися твірні іменникові основи на голосний (пор. укр. *Прісняк* > *Прісняков*, але *Демерджи* > *Демерджиев*).

Отже, аналіз українських і болгарських прізвищ, утворених від турецьких і вірменських лексем, засвідчив, що: 1) прізвищеві назви іншомовного походження вільно функціонують в українському мовному середовищі; 2) у структурі запозичених прізвищевих назв відбуваються зміни семантичного, граматичного і структурного характеру, які пристосовують іномовні елементи до українськомовної системи й не ускладнюють комунікативного процесу; 3) турецькі й вірменські (і загалом іншомовні прізвищеві назви) збагачують прізвищекон української мови й породжують нові явища в лексико-словотвірній і граматичній її системі; 4) вірменські й турецькі прізвищеві (корені та суфікси) вступають у зв'язок з українськими й майже безперешкодно поєднуються з ними в процесі словотворення та формотворення; 5) як і деякі моделі українських прізвищ, вірменські та турецькі з екстралінгвістичних причин поширені і вживані не в усіх говірках Бердянщини, а лише в окремих (турецькі поширені в болгарських говірках, де вірменські не вживаються).

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинич В. О. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини. Серія «Ономастика і апелятиви» / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2010. – Вип. 32. – 320 с.
2. Горпинич В. О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України. Серія «Ономастика і апелятиви» / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко. – Дніпропетровськ, Миколаїв : Іліон, 2006. – Вип. 25. – 236 с.
3. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Ільченко. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – 17 с.
4. Илчев С. Речник на личните и фамиљни имена у българите / С. илчев, София, 1969.

5. Марталого Т. В. Антропонімія Північного Степу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Марталого. – Дніпропетровськ : ДНУ, 1997. – 16 с.
6. Новікова Ю. М. Семантико-словотвірна структура центральної і східної Донеччини / Ю. М. Новікова. – Одеса : ОНУ. – 2008. – 22 с.
7. Булава Н. Ю. Сучасні українські прізвища Північної Донеччини / Н. Ю. Булава. – Одеса : ОНУ. – 2005. – 20 с.
8. Падалка Р. М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини. Серія «Ономастика і апелятиви» / Р. М. Падалка. – Київ-Дніпропетровськ : АН ВОУ, 2010. – Вип. 36. – 275 с.
9. Познанська В. Д. Антропонімія Юго-Восточной Украины : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Д. Познанська. – Харьков : ХНУ, 1983. – 20 с.
10. Унбраун Б. О. Русские фамилии / Б. О. Унбраун. – М. : Прогресс, 1989. – 443 с.

У статті виокремлені як самостійний об'єкт дослідження іношомвні прізвища вірменського й турецького походження на повному матеріалі Бердянського регіону. Описана семантична та формантна будова прізвищ іношомовного походження. Поширеність та частотність їх вживання в говірках регіону. Виявлені ознаки розпізнання прізвищ та структурно-семантичні зміни, викликані впливом українськомовного середовища. Доведено, що в структурі запозичених прізвищевих назв відбуваються зміни семантичного, граматичного та структурного характеру, які пристосовують іномовні елементи до українськомовної системи і не ускладнюють комунікативного процесу.

Ключові слова: антропонімія, прізвища, прізвищанти, ономастика, формант, флексія.

The article investigates, as an independent object of research, the foreign last names of the Armenian and Turkish origin on complete material of the Berdiansk region. The semantic and formant structure of the last names of foreign origin, prevalence and frequency of their use in the manner of speaking of the region are described. The signs of recognition of the last names and structure-semantic changes caused by influence of Ukrainian language environment are deduced. It is proved that in the structure of the loan last names there are changes of semantic, grammatical and structural character, that adjust new elements to the Ukrainian language system and do not complicate communication.

Key words: anthroponym, last names, carriers of the last names, onomastics, formant, inflection.

Оксана Василик
(Умань)

УДК 808.3.311

МІКРОТОПОНІМ ГРЕКІВ ЛІС: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

У писемних пам'ятках кожної мови ономастичний матеріал становить своєрідний шар лексики – пропріативи, що відрізняються від інших своєю екстралінгвальністю. Власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкта, історичну епоху, у якій вона виникла, етнос, мову тощо.

Найчастіше дослідники збирають і систематизують мікротопоніми, які існують нині в усному варіанті та почасти зафіксовані письмово (О. Михальчук, Н. Лісняк, Н. Сокіл, О. Заїнчовська та ін.). Оскільки цією роботою зазвичай займаються фахівці-філологи, у поле зору дослідників не завжди потрапляють мікротопоніми, засвідчені в письмових історичних джерелах. У свою чергу історики при роботі з архівними документами, приділяючи більше уваги соціально-економічним, військовим та іншим питанням при дослідженні минулого тієї чи тієї місцевості, значно менше уваги приділяють мікротопонімам, особливо тому, що вони (мікротопоніми) розкидані в текстах без якої-небудь системи.

Але в письмових джерелах української мови XVII–XVIII ст., де йдеться про Уманщину, міститься дуже об'ємний і цікавий за змістом мікротопонімічний матеріал.

Для створення повної картини розвитку мікротопонімії певного регіону важливим видається детальне прочитання й фіксація всіх назв географічних об'єктів, оскільки, по-перше, це дозволить простежити спадкоємність мотиваційних ознак; по-друге, автори зазвичай передавали звуковий склад мікротопоніма без спотворень, що дасть змогу відкоригувати висновки про розвиток того чи того явища в мові. Найменування невеликих об'єктів, безумовно, піддаються часовим змінам, які призводять іноді до цілковитого